

3363

6
haz " 5 ynnio

215

h-57

ԻՆՁ Է ԿՐՕՆԸ

217
Ի-57

215
p-57 or.

23 SEP 2009

«ՀԱՅ ԱԶԱՏ - ԽՈՐՀՈՂՆԵՐՈՒ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ», — ԹԻԻ 1

ՐՕՊԷՐՏ Կ. ԻՆԿԵՐՍՕՆ

Ի ՆՉ Է ԿՐՕՆԸ

Մեծ ակնասիկի հրապարակային
վերջին յայտարարությունը:

«Կրօնը չէ՛ կրօնք երբեք բարեկամի
հարկաւորութիւնը, որովհետեւ
կրօնը զերբանիւն է:»

բարգմանեց
Լ Ի Ի Մ Է Ն

8922

ՊՕՍԹԸՆ
«ՀԱՅՐԵՆԻԻԲ»-Ի ՏՊԱՐԱՆ
1910

Ք Ա Ն Դ Ե Յ Է Ք

Կրօնը — մարդկային ազատութեան և առաջ-
դիմութեան ամէնէն մեծ թշնամին — քանդեցէ՛ք
դայն :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — մայր-պատճառը բոլոր
ստրկութիւններուն, միջնաբերդը փտած պահպա-
նողականութեան և խարխիւրը բռնապետներու
արիւնաներկ գաշերուն... :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — բոլոր դարերու ժանգոտ
շղթան, որ տակաւին կը կաշկանդէ մտքերու ա-
զատ թռիչքը :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — սիրոյ և եղբայրութեան
դիմակին տակ ատելութեան թոյ՛ը պահող, և
մարդկութեան զանազան հատւածներուն միջև
բաժանումի և դաւի սև խրամատը :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — տգիտութեան և խաւա-
րի վիրապը, պատճառը բոլոր հոգեկան կաշկան-
դումներուն և բացասումը կեանքին :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — մանուկ մարդկութեան
սարսափին ծնունդը և ազէտ մարդարէներու Հո-
յակապ Զառանցանքը :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — կեանքը գերեզմանի վե-
րածող և գերեզմանը կարծեցեալ կեանքի մը
դուռը անւանող Մեծ-Յիմարութիւնը :

Քանդեցէ՛ք, քանդեցէ՛ք — որովհետև անիկա

8850-56

կոյր ու կատաղի թշնամին է գիտութեան — մի-
ակ աղբիւրը մարդկային երջանկութեան :

Քանդեցէ՛ք — որպէսզի մարդկութիւնը իր
բանականութեան և աշխատութեան շնորհիւ գտնէ
իր ազատութեան փրկարար ճամբան :

Քանդեցէ՛ք, քանդեցէ՛ք — դժոխքի, արքա-
յութեան, սուտ-խոստումներու, ինքնախաբէու-
թիւններու, և ամէն տեսակ անբարոյացումներու
լաբիրինթոսը :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — Ա՛լ բաւական են անմիտ
ապաշխարանքները, աղօթքները, խնկարկումնե-
րը, ծնրադրութիւնները, պաշտօնութիւնները և
բոլոր հակամարդկային և ստրկացնող մարզանք-
ները . . . :

«Կրօնը, իբրև ընկերային կենցաղավարութեան
կանոն, ծիծաղելի է պարկեշտ մարդոց համար,
և բոլորովին անցօր — սրիկաներուն հանդէպ :»

Քանդեցէ՛ք կրօնը — «Որքան ատեն որ եր-
կինքի վրայ պիտի մնայ Աստուած մը, և երկրի
վրայ գոյնզգոյն կրօններ — մարդը դատաւարտ
ւած է գերի մնալու իր երկնաւոր տիրոջը և համ-
բերութեամբ ծառայել իր երկրային բռնաւորնե-
րուն . . . :

Մարդուն Աստուածը՝ իր իմացականութիւնն
է և իր «կրօնը» — գիտութեան լոյսը :

* * *

Այժմ լսէ՛, ընթերցող :

Բոլոր անոնք, որոնք ո՛րեք Աստուծոյ գոյու-
թեան և ո՛րեք կրօնի չհաւատալով հանդերձ՝ ան-
միջական կերպով շահ տան կրօնի պահպանումին
մէջ և զայն կը նկատեն մարդկային զանգւածնե-
րը զսպող դնչակալը — անմիջապէս քեզի պիտի
ըսեն . —

«Առանց կրօնի՝ միայն անասունները կրնան
ապրիլ . առանց կրօնի բարոյական չկայ . առանց
կրօնի մարդիկ զիրար պիտի յօշոտէին,» և այսպէս
կարգ մը անմիտ ու հինցած խօսքեր :

Ուրիշներ, աւելի խորամանկ, պիտի ըսեն . —

«Կ'ընդունինք որ գիտութեան և քաղաքա-
կըրթութեան առաջդիմութեան հետ զուգընթա-
ցաբար կրօնը հինցած ու անպէտք առարկայ մը
կը դառնայ ազատ մարդուն համար, — սակայն
անիկա դեռ պէտք է . . . փոխադրելն :»

Այն ատեն, ընթերցող, լաւ գիտցիր որ կը
գտնուի մէկու մը առջև, որ եթէ ունակութիւն-
ներու զոհ գացած միամիտ մը չէ, անպայման
վարպետորդի կեղծաւոր մըն է, որ ժողովուրդի
անունին տակ կը ծածկէ իր յետին-միտքերը :

Մի՛ խաբւիր ժամանակակից փարիսեցիներէն :

Քաղաքակրթւած երկիրներու մէջ, կրօնը ի-
րապէս մեռած է : Գոյութիւն ունին հոյակապ
եկեղեցիներ, շքեղ տաճարներ, և ամէն տեսակ
պաշտամունքի տեղեր, կայ և՛ միջազգային վեղա-
րաւոր և անվեղար «սե-հարիւրեակը» — Կղերա-
կանութիւնը : Բայց այդ բոլոր դիւային խեղկա-
տակութիւնները կրօն չեն :

Անոնք մարդկութեան կուրծքին վրայ ճնշող
գերեզմանաքարեր են միայն :

Քանդեցէ՛ք կրօնը — որպէսզի երևան գայ ի-
րական Աստուածը — ձգմարտութիւնը — և փրկե-
լով մարդկութիւնը սնանկ կրօններու ապակա-
նութենէն՝ ցոյց տայ երջանկութեան Հովիտը :

Քանդեցէ՛ք կրօնը . . . :

ՅԱՐԳՄԱՆԻԶ

Պոսթրեն, 1910

ԻՆՁ Ե ԿՐՕՆԸ

ՈՒՂԵՐՁ ՄԸ

Արտասանած ամերիկեան Ազատ-Արձագանքներու
Ընկերակցութեան առջեւ:

Պոլսէն, Յունիս 2, 1899:

ԸՍՒԱՄ է թէ՛ անսկիզբ Աստուած մը ըստեղծած է ամէն բան և կը կառավարէ, և թէ՛ արարածը պէտք է հնազանդ ու երախտապարտ ըլլայ արարիչին. թէ՛ ստեղծողը կը պահանջէ կարգ մը բաներ, և այն մարդը, որ զոհացում կուտայ այդ պահանջներուն՝ կրօնասէր է: Կրօնի այս ձևը իսկապէս տիեզերական եղած է:

Շատ դարերու մէջ և շատ ժողովուրդներ հաւատացած էին, թէ Աստուած զոհեր կը պահանջէր և հաճոյք կը զգար, երբ ծնողները իրենց մանուկներուն արիւնը կը թափէին: Ետքէն կարծեցին թէ՛ ան եզներու, գառներու և տատրակներու արիւնով կը զոհանար, անոր փոխարէն կամ իբրեւ փոխարինութիւն այդ զոհերուն՝ այս Աստուածը անձրեւ, պայծառ արեւ և հունձք կուտար: Նոյպէս կը հաւատային, որ եթէ չզոհարէին, այդ Աստուածը կը զրկէր ժանտախտ, սո՞վ, ջրհեղեղ և երկրաշարժ:

Զոհաբերութեան այդ հաւատքի վերջին փու-
լը — քրիստոնէական վարդապետութեան համա-
ձայն — այն եղաւ, որ Աստուած ընդունեց իր որ-
դիին արիւնը և որդին սպաննուելէն ետքը՝ Աստ-
ուած գոհացաւ և ա՛լ արիւն չի պահանջեց :

Այդ բոլոր դարերու ընթացքին մէջ, բոլոր
ժողովուրդները հաւատացած էին, թէ Աստուած կը
լսէր աղօթքները ու կը պատասխանէր, կը ներէր
մեղքերը և կը փրկէր ճշմարիտ հաւատացեալնե-
րու հոգիները : Այս է ընդհանրապէս կրօնի
սահմանը :

Արդ, հարց է թէ՛ արդեօք կրօնը հաստատ-
ւած է ո՛րէն ծանօթ փաստի վրայ . արդեօք այդ-
պիսի էակ մը, իրրեւ Աստուած, գոյութիւն ունի՞
արդեօք ա՞ն եղած է իմ և ձեր անձը ստեղծող .
արդեօք ո՛րէն աղօթք երբեք պատասխան ստա-
ցած է . արդեօք մանուկի կամ եղի զոհաբերու-
թիւն մը ապահոված է այս անտես Աստծուն
բարութիւնը :

Ասա՛քի՛ն — Անսկիզբ Աստուած մը ստեղծեց
մարդոց որդիները :

Ինչո՞ւ համար ստեղծից մտաւորապէս ստո-
րինը :

Ինչո՞ւ ստեղծեց այլակերպւածը և անօգնա-
կանը :

Ինչո՞ւ ստեղծեց ոճրագործը, ապուշը, խեն-
թը :

Անսահման իմաստութիւնն ու զօրութիւնը
կրնա՞յ ինքն իրեն ներել ինկածներ ստեղծած ըլ-
լալուն համար :

Ինկածները չնորհապա՞րտ են իրենց ստեղծո-
ղին :

Յիշե՛րք — Յաւիտենական Աստուած մըն է այս
աշխարհը կառավարողը :

Պատասխանատու է ան բոլոր պետերուն,
թագաւորներուն, կայսրերուն և թագուհիներուն
համար :

Պատասխանատու է ան բոլոր մղւած պատե-
րազմներուն, բոլոր թափւած անմեղ արիւնին
համար :

Պատասխանատու է ան գերութեան դարե-
րուն, խարաղանով ահաբեկւած կռակներուն,
մայրերու ծիծերէն բաժնւած և ծախւած մա-
նուկներուն, հեռացւած և ոչնչացւած ընտանիք-
ներուն համար :

Այդ Աստուածը պատասխանատու է կրօնա-
կան հալածանքին՝ Հաւատաքննութեան համար,
բթակապի, եռաժանիի և ամէն տեսակ չարչա-
րանքի գործիքներուն համար :

Այդ Աստուածը անգութիւն ու անարգին թոյ-
լատրած է ոչնչացնել քաջը և առաքիւնին : Թոյ-
լատրած է ան բռնապետներուն թափել հայրե-
նասէրներու արիւնը :

Թոյլատրած է ան իր թշնամիներուն տանջել
ու այրել իր բարեկամները :

Ի՞նչ է այդպիսի Աստուծոյ մը արժանիքը :

Պարկեշտ մարդ մը — ատոնք արգիլելու կա-
րողութիւնը ունեցող — պիտի ուզէ՞ր թոյլատրել
իր թշնամիին, որ տանջէ ու այրէ իր բարեկամ-
ները :

Մենք կրնա՞նք ըմբռնել հրէշ մը, ա՛յնքան
ստոր, որ իր թշնամիները բարեկամներէն զերա-
դաս համարէ :

Եթէ բարի և անհունապէս զօրաւոր Աստուած
մը կը կառավարէ այս աշխարհը, ի՞նչպէս բա-
ցատրենք ուրականները, երկրաշարժները, հա-
մաճարակ հիւանդութիւնները և սովերը :

Ի՞նչպէս բացատրենք քաղցիկները, մանրէ-
ները, տիֆթէրիան և երախաներու մէջ ճարա-
կող հազարաւոր հիւանդութիւնները :

Ի՞նչպէս մեկնենք մարդ պատառոտող դա-
ղաններու և դոյութիւնը ժանիքաւոր օձերու,
որոնց խայթը մահ է :

Ի՞նչպէս բացատրենք աշխարհ մը, ուր կեանքը
կեանքով կը սնանի :

Անհուն գթութիւնը հնարեց և առաջ բերաւ
կտուցն ու մագիլը, ժանիքն ու ճիւղերը :

Անհուն բարութիւնը արծիւին թևերը ա՛յն-
պէս մը յարմարեցուց, որ ան կարող ըլլայ իր
փախուստի որսը բռնել :

Անհուն բարութիւնը ստեղծեց գիշատիչ գա-
ղանները, որպէսզի անոնք պատառոտեն թոյլերն
ու անօգնականները :

Անհուն բարութիւնը ստեղծեց այն անհամար
շնչող անպիտան կենդանիները, որոնք բարձրա-
գոյն ձևի մարմիններու վրայ կը ծնին և անոնցմէ
սնունդ կ'առնեն :

Անսահման իմաստութիւնը գիտակցարար ըս-
տեղծեց աչքի ջիղերուն վրայ ապրող մանրադի-
տական կենդանիները :

Մանրէի մը ախորժակը գոհացնելու համար
մարդու մը կուրանալո՞ւն վրայ մտածեցէք :

Մտածեցէ՛ք կեանքէ սնունդ առնող կեանքի
մասին. մտածեցէ՛ք զոհերուն վրայ. մտածեցէ՛ք
անգթութեան գահավէժին վրայէն հոսող արիւնի
նիսկարային վրայ :

Հանդէպ այս իրողութիւններուն՝ վերջապէս
ի՞նչ է կրօնը :

Վ.Ա.ԽՆ է ան :

Վախը կը կառուցանէ տաճարը և զոհ կը մա-
տուցանէ :

Վախը կը բարձրացնէ մայր-եկեղեցիներ և
մարդոց գլուխները երկրպագելու կը խոնարհե-
ցնէ :

Վախը ծուկները կը ծալէ և աղօթքներ կ'ար-
տասանէ :

Վախը սիրե՛լ կը կեղծէ :

Կրօնը կ'ուսուցանէ ստրուկ առաքինութիւն-
ները — Հնադանդութիւն, խոնարհութիւն, անձ-
նուրացութիւն, ներողամտութիւն, ոչ-ընդգիմու-
թիւն :

Կրօնասէր և արհաւիրացի շրթունքներ դող-
դողալով կը կրկնեն այս անցքը. — «Թէպէտ ան
կը սպաննէ զիս, սակայն պէտք է անոր պալաւի-
նիմ :» Ասիկա ստորնացումի անդո՛ւնդն է ...

Կրօնը չի սորվեցուց ինքնավստահութիւն,
առնականութիւն, քաջասրտութիւն, ինքնապաշտ-
պանութիւն : Կրօնը տէր մը շինեց Աստուծոյ, և
մարդը՝ անոր գերին : Տէրը չի՛ կրնար այնքան
ալ մեծ ըլլալ, որ քաղցրացնէ գերութիւնը :

II.

Եթէ այս Աստուծոյ գոյութիւն ունի, ինչէ՞ն
գիտենք՝ թէ ան բարի է : Ի՞նչպէս կրնանք ա-
պացուցանել, թէ ան գթած է և կը հոգայ մար-
դոց զաւակները : Եթէ այս Աստուծոյ գոյութիւն
ունի, ան, չատ պարագաներու մէջ, միլիօններ
տեսաւ իր խեղճ զաւակներէն, որ արտերը կը
վարէին, կը սերմանէին ու հացահատիկներ կը
ցանէին, և երբ տեսաւ անոնք, գիտցաւ թէ ա-
նոնց կեանքը կախած էր սպառած բերքէն, և
սակայն այդ Աստուծոյ, այդ գթալի՛ց էակը, զը-
լացաւ անձրեւը : Ան պատճառ դարձաւ, որ արե-
գակը բարձրանայ, հողէն գողնայ ամբողջ խո-

նաւութիւնը — բայց անձրեւ չի տւաւ : Ան տեսաւ մարդուն տնկած սերմերուն խամրիլը և ոչնչանալը — բայց անձրեւ չի դրկեց : Ան տեսաւ տըրտում աչքերով ժողովուրդը՝ ամուլ հողին վրայ, և անձրեւ չի դրկեց : Ան տեսաւ, որ անոնք դանդաղօրէն կը լափէին իրենց ունեցած-չունեցածը, և երբ սովի օրերը հասան, տեսաւ անոնց յամբօրէն հիւծիլը, տեսաւ անոնց անօթութիւնը, խորասուզւած աչքերը, իմացաւ անոնց աղօթքները, տեսաւ որ անոնք կը պատառոտէին իրենց խեղճ կենդանիները, ան տեսաւ անօթութեանէ խելագարած հայրերն ու մայրերը, որոնք կը սպաննէին ու կ'ուտէին իրենց կծկտած դաւակները, և սակայն վերեւի երկինքը պղինձի պէս էր և վարը՝ երկիրը՝ երկաթի նման — և ան անձրեւ չի դրկեց : Կրնա՞նք ըսել, թէ այս Աստուծոյ սրտին մէջ կը ծաղկէր գթութեան ծաղիկը, կրնա՞նք ըսել, թէ ան հոգ կը տանէր մարդկային ցեղին համար, կրնա՞նք ըսել, թէ անոր ողորմութիւնը յաւիտեան կը տւէր :

Կրնա՞նք ապացուցանել, թէ այդ Աստուծոյ բարի է, որովհետեւ ան գիւղեր կործանող և դաշտերը հայրերու, մայրերու և երախաներու ջախջախւած մարմիններով ծածկող թարթառը (сучь lone) կը դրկէ : Կրնա՞նք հաստատել իր բարութիւնը՝ ցոյց տալով որ ան երկիրը կը ձեղքէ և իր անօգնական դաւակներէն հաղարաւորներ կը կըլլէ, կամ հրաբուխներու կրակէ գետերուն մէջ կը խեղդէ անոնք : Կրնա՞նք Աստուծոյ բարութիւնը մեր գիտցած իրողութիւններէն հետեւցնել :

Եթէ այս արկածները չպատահէին, պիտի կասկածէի՞նք, թէ Աստուծոյ բնաւ հոգ չտարաւ մարդ էակներուն համար : Եթէ չըլլային սովը,

ժանտախտը, թարթառը, պիտի ուզէի՞նք մտածել՝ թէ Աստուծոյ բարի չէ :

Աստուծաբաններու ըսածին նայելով՝ Աստուծոյ մէջ մարդ հաւասար չի ստեղծեց : Ան՝ խելքով, հասակով և գոյնով տարբեր ցեղեր ստեղծեց : Ասոր մէջ բարութիւն կա՞ր, ասոր մէջ իմաստութիւն կա՞ր :

Բարձրագոյն ցեղերը պարտաւոր են շնորհակալ ըլլալու Աստուծոյ, որ իրենք ստորին չեն եղած : Եթէ այո՛ւ ըսենք, այն ատեն ուրիշ հարցում մը կ'ընեմ. ստորին ցեղերը պարտաւոր են շնորհակալ ըլլալու Աստուծոյ, որովհետեւ իրենք բարձրագոյն չեն, կամ պէ՞տք է գոհանան Աստուծոյ, որ իրենք անասուններ չեն :

Երբ Աստուծոյ ստեղծեց այս տարբեր ցեղերը, գիտէր թէ՛ բարձրագոյնը պիտի ստրկացնէր ըստորինը, ան գիտէր, թէ տկարը գերի պիտի դառնար և վերջիվերջոյ ոչնչացուէր :

Եթէ Աստուծոյ ըրաւ ասիկա, գիտէր թէ՛ ո՛րքան արիւն պիտի թափէր, հոգեվարձներ պիտի տանջւէին. ան տեսաւ մեռելներու մարմիններով ծածկւած անհամար դաշտեր, տեսաւ արիւնաներկ կռակներով գերիները, որդեգուրկ մայրերու կոտորած սրտերը, եթէ ան կը տեսնէր և գիտէր այս բոլորը, կրնա՞նք անկէ աւելի չար հրէշ մը ըմբռնել :

Ուրեմն, ինչո՞ւ պիտի ըսենք, թէ Աստուծոյ բարի է : Այն բանտերը, որոնց ճարպոտ պարիսպներուն դէմ քաջն ու անձնէրը իրենց հոգիները փչեցին, ազնիւ արիւնով ներկւած և փառաւորւած կախաղանները, վիրաւոր և արիւնլայ կռակներով աչոյս ստրուկները, բոցերով ծածկւած գրականութեան մարմինները, յօգւածներն ու

25-0588

ջիղերը փրցւած ու եռաժանիի վրայ երկնցւած առաքինիները, արդարին չարչարւած ու արիւնոտւած մարմինները, ճշմարտութեան նայողներու մարմնած աչքերը, անթիւ հայրենասէրներ, որոնք կուեցան և զուր տեղը մեռան, ճգմւած, ծեծւած ու արտասուալից կիները, անխնամ մանուկներու կնճռոտած դէմքերը, անցեալ տարիներու միլիոնաւոր սպաննւածները, քամիներու և ալիքներու, ողորումներու և բոցերու, երկրի բանտարկւած ուժերուն՝ կայծակի հարւածին, լաւայի հալած հոսանքին ու սովի գոհերը, համահամաճարակ և հիւժող հիւանդութիւններ, արիւնով ապականւած բերաններ, թունաւոր ճիրաններ, վիրաւորող ու գիշատիչ կտուցներ, սաորնութեան յաղթանակներ, սուտին տիրապետութիւնն ու կառավարութիւնը, անդթութեան հաստատած թաղերը, և պճնազարթ կեղծաւորները՝ իրենց միացած և արիւնոտ ձեռքերովը կը գոհանան իրենց Աստուծոյն — հրէշի սուեր մը —, արդարութիւնը աշխարհէն արտաքսած ըլլալուն համար: Ահռելի անցեալի այդ յիշողութիւնները, այդ սոսկումները — որոնք տակաւին գոյութիւն ունին — այդ սոսկալի իրողութիւնները կը ժխտեն մարդկային ցեղը պահպանելու և օրհնելու կամք և զօրութիւն ունեցող ո՛րէն Աստուծոյ մը գոյութիւնը:

III.

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱՇԽԱՏՈՂ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Շատ մարդիկ գերբնականին կապւած են. եթէ Աստուած մը ձգեն, ուրիշ մը կ'երեւակայեն: Չափազանց մեծցնելով Եհովան՝ կը խօսին արդարութեան համար աշխատող զօրութեան մասին: Ի՞նչ է այդ զօրութիւնը:

Մարդը կ'առաջդիմէ, և բնականաբար կ'առաջդիմէ փորձառութեան շնորհիւ: Երբ մարդմը կը փափաքի տեղ մը երթալ, կուգայ այնտեղ, ուր ճամբան երկուքի կը բաժնուի: Նախ կը բռնէ ձախ կողմինը, յուսալով թէ՛ ան պիտի ըլլայ շիտակ ճամբան, և կը ճամբորդէ՝ մինչև որ կը հասկընայ անոր սխալ ըլլալը: Ի՞նչ քալած ճամբէն ետ կը դառնայ և աջ կողմի ճամբան բռնելով կը հասնի իր փափաքած տեղը: Յաջորդ անգամ, երբ կ'երթայ նոյն տեղը, ձախ կողմի ճամբան չի բռններ: Ան փորձած է այդ ճամբան և գիտէ թէ՛ անիկա սխալ ճամբան է: Ան չիտակ ճամբան կը բռնէ, և ատոր համար աստուածաբանները կ'ըսեն. «Արդարութեան համար աշխատող ուժ մը կայ»:

Մանուկ մը, հրապուրւած բոցին գեղեցիկութենէն, կը խլէ դայն իր դողդոջուն ձեռքովը: Ձեռքը կ'այրի, և այնուհետեւ մանուկը իր ձեռքը կրակէն հեռու կը պահէ: Արդարութեան համար աշխատող զօրութիւնը մանուկին դաս մը տաւ:

Աշխարհի կուտակւած փորձառութիւնը ուժ մը և զօրութիւն մըն է, որ արդարութեան համար կ'աշխատի: Այդ ուժը գիտակից չէ, իմացական չէ, ան ո՛չ կամք ունի, ո՛չ նպատակ. անիկա արդէն մըն է:

Այսպէս, հազարաւորներ Աստուծոյ գոյութիւնը ապացուցանելու ճգնեցան մեր ունեցած այն իրողութիւնով, որ բարոյական զգացում կը կոչուի, այսինքն Խէշճ մը:

Այդ աստուածաբանները և շատ մը այսպէս ասած փիլիսոփաներ կը պնդեն թէ՛ պարտքի և պարտաւորութեան այս բարոյական զգացումը դուրսէն ներքնաւոր է, և խիղճն ալ օտարոտի (exotic) մըն է: Հիմ ընդունելով՝ թէ ան այս-

տեղ չէ արտադրւած, մարդ չէ զայն ստեղծողը, այն ատեն անոնք կ'երեւակայեն Աստուած մը, որմէ եկած է ան :

Մարդը ընկերական էակ մըն է : Մենք ընտանիքով, ցեղով և ազգով իրարու հետ կ'ապրինք :

Ընտանիքի մը, ցեղի մը, ազգի մը անդամները, որ այդ ընտանիքին, այդ ցեղին կամ այդ ազգին երջանկութիւնը կ'աւելցնեն, բարի անդամներ կը համարւին : Անոնք կը դովւին, կը հիացւին և կը յարգւին : Անոնք իբրեւ բարի կը ճանչւին . այսինքն բարոյական :

Այն անդամները, որոնք ընտանիքի մը, ցեղի մը կամ ազգի մը թշուառութիւնը կ'աւելցնեն, չար անդամներ կը համարւին : Անոնք կ'արհամարուին, կը նախատւին և կը պատժւին : Անոնք իբրեւ անբարոյական կը նկատւին :

Ընտանիքը, ցեղը, ազգը, կը ստեղծէ վարմունքի և բարոյականութեան օրինակ մը : Ատոր մէջ գերբնական բան չի կայ :

Ամենամեծ մարդկային էակը ըսած է. «խիղճը սէրէն ծնած է .»

Փոխարինութեան, պարտաճանաչութեան ըզգացումը բնականօրէն առաջ եկաւ :

Վայրենիներուն մէջ, գործողութիւններու անմիջական հետեանքները նկատի կ'առնին : Մարդուն առաջդիմութեան հետ՝ հեռաւոր հետեանքներն ալ կը նախատեսւին, վարմունքի աստիճանը աւելի կը բարձրանայ, երեւակայութիւնը կը մշակւի, մարդ ինքզինքը ուրիշի մը տեղը կը դնէ, պարտաճանաչութեան զգացումը աւելի՛ գորաւոր, աւելի հրամայական կը դառնայ . մարդը ինքզինքը կը դատէ :

Ան կը սիրէ, և սէրը բարձրագոյն առաքինութիւններու հիմն է : Ան կը վիրաւորէ մէկը՝ որ կը սիրէր, յետոյ կը ցաւի, կը զղջայ, կը տխրի, կը խղճահարի : Այս բոլորին մէջ ոչինչ կայ գերբնական :

Մարդը ինքզինքը կը խաբէ : Բնութիւնը հայելի մըն է, ուր մարդ ի՛ր իսկ պատկերը կը տեսնէ, և բոլոր գերբնական կրօնները այն կարծիքէն են, թէ այդ հայելիի ետեւի կողմը երեցող պատկերը «ստացւած» մըն է :

Հոգեկան տիպի բոլոր բնազանցականները — Պլատօնէն մինչև Սուէդէները — իրենք կերտած են իրենց փաստերը, և կրօններու բոլոր հիմնադիրները միեւնոյն բանը ըրած են :

Ենթադրեցէք թէ՝ յաւիտեական Աստուած մը կայ, մենք ի՞նչ կրնանք ընել անոր համար . անսկիզբ ըլլալով՝ պայմանական չէ ան . պայմանէ դուրս ըլլալով՝ ան չի կրնար օգտուիլ կամ վնասուիլ : Ան չի կրնար ուշէլ . ան ուշի :

Մտածեցէ՛ք անձնամոլութեանը վրայ մարդու մը, որ կը կարծէ թէ՝ անհուն էակ մը իր գովասանքին պէտք ունի !

IV.

Ի՞նչ ըրաւ մեր կրօնը : Ի հարկէ, քրիստոնեաները կ'ընդունին, թէ բոլոր միւս կրօնները սխալ են, և հետեապէս մենք պէտք է միայն մերինը քննենք :

Քրիստոնէութիւնը բարիք գործեց . անիկա աւելի՞ ազնւացուց, աւելի՞ ներողամիտ, աւելի՞ պատուաւոր ըրաւ մարդը : Եկեղեցին ե՞րբ վերահըսկողութիւն ունեցաւ, մարդիկ ո՞րտեղ աւելի լաւ և աւելի երջանիկ եղան :

ի՞նչ եղաւ Քրիստոնէութեան արդիւնքը իտալիոյ, Սպանիոյ, Պորտուկալի և Իրլանտիոյ մէջ:

Ի՞նչ ըրաւ կրօնը Հունկարիոյ կամ Աւստրիոյ համար. ի՞նչ եղաւ Քրիստոնէութեան արդիւնքը Զւիցերիոյ, Հօլանդացի, Շւէդի, Անգլիոյ և Սմեթիկայի մէջ: Անկեղծ ըլլանք: Այդ երկիրները կրնային աւելի գէշ ըլլալ՝ առանց կրօնի: Աւելի գէշ պիտի ըլլային, եթէ Քրիստոնէութենէն տարբեր կրօն մը ունենային:

Տօրքէմագա աւելի՞ չար պիտի ըլլար, եթէ Զրադաշտի հետևորդ մը եղած ըլլար: Կալվին աւելի՞ արիւնարբու պիտի ըլլար, եթէ Հարաւային Ծովի Կղզեցիներու կրօնին հաւատար, Հօլանդացիները աւելի՞ յիմար պիտի ըլլային, եթէ ուրանային Հայրը, Որդին և Հոգին-Սուրբը, և պաշտէին երչիկի, գարեջուրի և պանիրի օրհնեալ երրորդութիւնը, աւելի՞ գէշ պիտի ըլլար Յովհաննէս Նաքս, եթէ լքէր Քրիստոսը և Կօնֆիսիոսի հետևորդ մը դառնար:

Առէ՛ք մեր իսկ սիրելի, ողորմած Մաքրակրօն (Puritan) Հայրերը: Քրիստոնէութիւնը ի՞նչ ըրած է անոնց համար: Անոնք ատեցին վայելքը. կեանքի գրան վրայ մահին սև քօղը կախեցին. անոնք ուրախութեան բոլոր զանգակներուն ձայնը խեղդեցին, օրօրոցներ չինեցին՝ օրօրոցները դադադի մէջ դնելով: Մաքրակրօններու տարիլին մէջ տասերկու դեկտեմբերներ կային: Անոնք ջանացին ջնջել մանկութիւնն ու երիտասարդութիւնը, երախտներու չաղակրատութիւնն ու առաօտեան երգը: Մաքրակրօններու կրօնը անխարդախ անէ՛ծք մը եղաւ: Մաքրակրօնը հաւատաց, թէ Աւետարանը Աստուծոյ խօսքն է, և այս հաւատքը անգութ և ողորմելի դարձուց

ամէն անոնք, որոնք հետևեցան անոր: Մաքրակրօնը աւելի՞ վատ պիտի ըլլար, եթէ ընդունած ըլլար Հարաւային Ամերիկայի հնդիկներու կրօնը:

Թողէ՛ք որ ձեզի յիշեցնեմ իրողութիւն մը միայն, որ կը պարզէ Աւետարանին հաւատալու ազդեցութիւնը՝ մարդկային էակներու վրայ:

«Եղիսաբէթ Թագուհին^{*}» իր Թագադրութեան օրը ժընէվական Աւետարան մը նւէր ստացաւ ծերունիէ մը, որ Ժամանակը կը ներկայացնէր, իր քովը կը կանդնէր ճշմարտութիւնը ներկայացնող մանուկ մը: Թագուհին ընդունեց Աւետարանը, համբուրեց և խոստացաւ ծայրէ իծայր կարգալիցայն: Այս օրհնեալ Աւետարանի ընծայումէն Թագուհին երկիւղածութեամբ քաջալերեցաւ սրէ անցնելու բոլոր Պապականները:»

Այս միջադէպին մէջ կը տեսնենք բողոքական աւետարանասէրներու իրական ոգին. ուրիշ խօսքով, աստիկա ա՛յնքան թշնամական, ա՛յնքան անպատիւ էր՝ որքան կաթօլիկ ոգին:

Աւետարանը բարի ու գթառած ըրա՛ւ Վրաստանի ժողովուրդը: Խողխողիչները (lynchers) աւելի՞ կատաղի պիտի ըլլային, եթէ փայտէ և քարէ աստուածներ պաշտէին:

V.

ՍԱՐԴԿՈՒԹԻՒՆԸ ԻՆՁՁՊԵՍ ԿՐԻՍՏ

ԲԱՐԵԿԱՐԳԻՒՆԸ՝ ԱՌԱՆՑ ԿՐՈՆԻ:

Բոլոր երկիրներու և բոլոր Ժամանակներու մէջ կրօնը փորձեցաւ և ինկաւ:

(*) Անգլիոյ բռնապետ Թագուհին էր, որ մեծ աշխուժով պաշտպանեց Բողոքականութիւնը, և կախադան բարձրացնել տուաւ Մարի Սուտարտը և Էսէքսի կոմսը: Ծ. Թ.

կրօնը երբե՛ք մարդը գթասիրտ չ'ըրաւ :

Յեշեցէ՛ք Հաւատաքննութիւնը :

Կրօնը ի՞նչ ազդեցութիւն ունեցաւ գերու-
թեան վրայ :

Ի՞նչ ազդեցութիւն՝ Libby-ի, Saulsbury-ի և
Andersonville-ի վրայ :

Կրօնը գիտութեան, հետազօտութեան և մը-
տածումի թշնամին եղած է միշտ :

Կրօնը երբե՛ք ազատ չ'ըրաւ մարդը :

Ան բնաւ ժուժկալ, աշխատասէր և ուղղամիտ
չ'ըրաւ մարդը :

Քրիստոնեաները վայրենիներէն աւելի՞ ժուժ-
կալ, աւելի՞ առաքինի և աւելի՞ ուղղամիտ են :

Վայրենիներուն մօտ չե՞նք տեսներ, որ ա-
նոնց ախտերն ու անգթութիւնները իրենց սնա-
պաշտութիւններուն արդիւնքն են :

Բնութեան միաձեւութեան հաւատացողներուն
համար՝ կրօնը անկարելի է :

Նիւթին բնութեանը և յատկութիւններուն
վրայ կրնա՞նք աղօթքով ազդել, կրնա՞նք երկըր-
պագութեամբ փութացնել և յապաղեցնել մա-
կընթացութիւնն ու տեղատուութիւնը . զոհարե-
րութեամբ կրնա՞նք փոխել հովերը . ծնրադրու-
թիւնները մեզի հարստութիւն կուտա՞ն . ծիսա-
կատարութեամբ կրնա՞նք աւելցնել մեր գիտու-
թիւնը . կրնա՞նք իբրեւ ողորմութիւն ստանալ
առաքինութիւնն ու պատիւը :

Միթէ՛ մտաւոր աշխարհին մէջ չի կա՞ն նոյն-
քան անդրդւելի իրողութիւններ — նոյնպէս հար-
կաւորաբար առաջացած — ինչպէս նիւթական աշ-
խարհի իրողութիւնները : Այն՝ ինչ որ մի՛տք կը
կոչենք, նոյնքան բնական չէ՞, որքան ա՛յն՝ որ
կ'անւանենք մարմին :

Կրօնը կը յենւի այն գաղափարին վրայ, թէ
Բնութիւնը տէր մը ունի և այդ տէրը կը լսէ
աղօթքները . թէ՛ այդ տէրը կը պատժէ և կը
վարձատրէ, կը սիրէ օրհնութիւնը և կեղծաւո-
րութիւնը և կ'ատէ քաջն ու անկախը :

Մարդ ո՛րէ օգնութիւն ստացա՞ծ է երկին-
քէն :

VI.

Եթէ տեսութիւն (theory) մը ունինք, պէտք է
իրբեւ հիմք ունենանք իրողութիւններ, անկիւնա-
քարեր . չպէտք է ենթադրութիւններու, երեւա-
կայութիւններու, նմանութիւններու կամ հետե-
ւութիւններու վրայ հիմնենք : Շէնքը պէտք է
գետնայարկ մը ունենայ : Շինելու համար՝ հիմէն
կը սկսին :

Ես ունիմ տեսութիւն մը և չուրս անկիւնա-
քարեր :

Առաջին քարը ա՛յն է, որ առարկան — նիւթը
— կարելի չէ եղծանել, ոչնչացնել :

Երկրորդ քարը ա՛յն է, թէ ուժը կարելի չէ
եղծանել, ոչնչացնել :

Երրորդ քարը ա՛յն է, թէ նիւթն ու ուժը չեն
կրնար ուրոյն գոյութիւն ունենալ — չի կայ նիւթ՝
առանց ուժի, չի կայ ուժ՝ առանց նիւթի :

Չորրորդը ա՛յն է, թէ ի՞նչ որ չի կրնար ոչըն-
չանալ, չի՛ կրնար ստեղծւած ըլլալ . այսինքն ան-
ջընջելին՝ անստեղծելի է :

Եթէ այս անկիւնաքարերը իրողութիւններ
են, հարկաւորաբար կը հետեւի, թէ նիւթը և ու-
ժը յաւիտենական են և յաւիտեան կը մնան, և
թէ անոնք ո՛չ կրնան աւելնալ, ո՛չ ալ կրնան
պակսիլ :

Հետևաբար ոչինչ ստեղծւած է կամ կրնայ ստեղծուիլ, և բնա՛ւ ստեղծող չէ եղած և չի կըրնար ըլլալ :

Հետևաբար նիւթին և ուժին ետեւ չէր կըրնար եղած ըլլալ ո՛րէն իմաստութիւն, ո՛րէն նըստալ :

Առանց ուժի՝ չի կայ իմացականութիւն : Չի կայ ուժ՝ առանց նիւթի : Հետևաբար չէր կրնար, ո՛րէն կերպով, գոյութիւն ունենալ իմացականութիւն մը, ուժ մը՝ նիւթէն դուրս :

Ուստի, կ'եզրակացուի՝ թէ ֆէրմակա՛նը գոյութիւն չունէր և չէր կրնար ունենալ : Եթէ այս չորս անկիւնաքարերը իրողութիւններ են, Բնութիւնը վարպետ չունի : Եթէ նիւթը և ուժը յաւիտենական են և յաւիտեան կը մնան, Հարկաւորաբար կը հետեւի՝ թէ Աստուած գոյութիւն չունի՝ Աստուած չէ տիեզերքը ստեղծողն ու կառավարողը, և թէ՛ աղօթքներուն պատասխանող Աստուած գոյութիւն չունի : չի կար Աստուած մը, որ ճնշւած լին օգնէր, չի կար Աստուած մը, որ խըղճար անմեղութեան տանջանքին վրայ : չի կար Աստուած մը, որ խնամէր ահաբեկւած մարմիններով գերիները, իրենց զաւակներէն յափշտակւած մայրերը : չի կար Աստուած մը, որ օգնութեան հասնէր տանջուողին, և չի կար Աստուած մը՝ որ նահատակ մը փրկէր բոցերէն : Ուրիշ խօսքով՝ աստիկա կ'ապացուցանէ, թէ մարդ երբեք երկինքէն ո՛րէն օգնութիւն չէ ստացած և իզուր եղած են բոլոր զոհարերութիւնները, և բոլոր աղօթքները մեռած են անփոյթ օդին մէջ : Ես գիտնալու հաւակնութիւնը չունիմ : կ'ըսեմ՝ ինչ որ կը խորհիմ :

Եթէ նիւթը և ուժը յաւիտենապէս գոյու-

թիւն ունէին, կ'եզրակացուի, թէ ի՛նչ որ կարելի էր՝ տեղի ունեցաւ, ի՛նչ որ կարելի է՝ կրնայ տեղի ունենալ, և ի՛նչ որ կարելի պիտի ըլլայ՝ տեղի պիտի ունենայ :

Տիեզերքի մէջ չի՛ կայ դիպւած, քմայք . իւրաքանչիւր դէպք ծնողներ ունի :

Ա՛յն՝ ինչ որ չսպասահեցաւ, կարելի չէր : Ներկան ամբողջ անցեալի անհրաժեշտ արդիւնքն է, անհրաժեշտ պատճառը ամբողջ ապագային :

Անվերջ շղթային մէջ չի՛ կայ և չի՛ կրնար ըլլալ պակաս օդակ մը : Իւրաքանչիւր աստղի թաւալումը, իւրաքանչիւր երկրի կլիման, բուսական և կենդանական կեանքի բոլոր փոփոխութիւնները, բանականութիւնն ու խիղճը, բոլոր հաւաստումներն ու ժխտումները, բոլոր մոլութիւններն ու առաքինութիւնները, բոլոր խորհուրդներն ու երազները, բոլոր յոյսերն ու վախերը անհրաժեշտութիւններ են : Անհամար իրերէն և յարտերութիւններէն ո՛չ մէկը տիեզերքի մէջ կրնար անտարբեր դառնիլ :

VII.

Եթէ նիւթը և ուժը յաւիտենական են, այն ատեն կրնանք ըսել, թէ մարդը իմացական ստեղծող մը չէ՛ ունեցած, և թէ մարդը մասնաւոր ստեղծագործութիւն մը չէր (*):

(*) Այդ հարցի մասին Դարուինի երեան բերած գիտական անհերքելի փաստերը ընդունւած են ամբողջ գիտական աշխարհին կողմէ : Մարդուն կենդանական ծագում ունենալը այլեւս ո՛չ մէկ կասկած չի վերցներ : Միայն կեղծիքի, յաւիտենական սուտի ջերմեռանդ պաշտպան կղերականութիւնն է որ, ամէն երկրի մէջ, առաջ կը քշէ «Ադամ-Եւայի» դրախտեան առասպելը՝ իրրեւ ճշմարտութիւն : Ծ . Թ .

Մենք այժմ գիտենք, եթէ բան մը գիտենք, թէ նշովան — աստուածային բրուտը — չի՛ շաղկեց և չի՛ թափեց կառով այրերու և կիններու կաղապարներ և վերջէն կեանքի շունչը փչեց այդ կաղապարներուն մէջ:

Մենք այժմ գիտենք, որ մեր նախածնողները օտարոտիներ չէին: Մենք գիտենք, որ անոնք այս աշխարհի բնիկներն էին, հո՛ւս ծնած և իրենց կեանքը ո՛ւրէ՛ս Աստուծոյ մը շունչէն չէ եկած: Այժմ գիտենք, և հաստատապէս գիտենք, որ տիեզերքը բնական է և թէ այրերն ու կիները բնականօրէն առաջ եկան: Մենք հիմա կը ճանչնանք մեր նախածնողները, մեր նախաստիճանը: Մենք տոհմածառն ունինք:

Շղթային բոլոր օղակներն ունինք — մօներէն մինչև մարդը միասին հաշուելով՝ քսանըվեց օղակ: Մենք մեր ծանօթութիւնները ներշնչած գիրքերէ չստացանք. մենք բրածոյ փաստեր և ապրող տիպեր ունինք:

Ամենապարզ էակներէն, կոյր զգացողութեանէն, կազմածքէ մը, անորոշ կամքէ մը — մինչև կորիզ մը պարունակող մէկ հատիկ բջիջը, հեղիւկալից խոռոչաւոր դնդակը, կրկնապարիսպ բաժակ մը, նկուն որդ մը, շնչել սկսող բան մը. ողնայարային պարան մը ունեցող կազմութիւն մը, ողնաւորներու և անողնայարներու միջև օղակ մը, զանգաւոր մը — ուղեղի տուն մը —, լուղաթեւաւոր մը, և յառաջ գէպի ետեի և առաջի լուղաթեւաւոր մը, ստնաւոր սողունը, պարկաւորները (օր. քանկրուն), ծառաբնակ աղէտակապիկները, կապիկը, մարդակապիկը (Pithecanthropi) և վերջապէս մարդը:

Մենք կեանքին անցած ճամբաները գիտենք:

Առաջդիմութեան հետքերը կը ճանչնանք. անոնք ուրագծւած են: Վերջին օղակը գտնուեցաւ: Այս բանին համար ամէնէն աւելի պարտական ենք կենսաբաններու ամենամեծին — էրնէստ Հէկէլին:

VIII.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ

Այրեր ու կիներ հաղարաւոր տարիներ ջանացին բարեկարգել աշխարհը: Անոնք ստեղծեցին աստուածներ ու սատանաներ, արքայութիւններ ու դժոխքներ. սրբազան գրքեր գրեցին, հրաշքներ կատարեցին, մայր-եկեղեցիներ ու դօն-ժօններ կառուցին, թագաւորներ ու թագուհիներ պսակեցին և թագադրուի ըրին, անոնք տանջեցին ու բանտարկեցին, ողջ-ողջ քերթեցին և այրեցին, անոնք քարոզեցին և աղօթեցին, խոստումներ և պայմանադրութիւններ փորձեցին, անոնք դգւեցին ու համոզեցին, քարոզեցին և մտածեցին, և անթիւ միջոցներով ջանացին ուղղամիտ, ժուժկալ աշխատասէր և առաքինի ընել մարդիկ. շինեցին հիւանդանոցներ և անկեղանոցներ, համալսարաններ և դպրոցներ, և կարծեցին թէ՛ իրենց ամենալաւ պարտականութիւնը կատարեցին՝ մարդկութիւնը լաւագոյն և երջանկագոյն ընելու մէջ — և սակայն տակաւին չի յաջողեցան:

Ինչո՞ւ համար բարեկարգութիւնները վիժեցան. ես ձեզի պիտի բնամ՝ թէ ինչո՞ւ:

Տգիտութիւնը, աղքատութիւնը և ախարը կը լեցնեն աշխարհը: Որջը մանկանոց մըն է: Մարդիկ՝ նոյնիսկ անկարող իրենքգիրենք պահելու՝ ագարակները, հիւղակներն ու վրանները կը լե-

ցընեն իրենց զաւակներով: Անոնք կը վստահին Տիրոջը, բախտին և ողորմութեան վրայ, և բաւականաչափ մտացի չեն՝ հետեանքներուն վրայ խորհելու: Կամ պատասխանատուութիւն զգալու համար: Միեւնոյն ատեն անոնք չեն ուզեր զաւակներ ունենալ, որովհետեւ զաւակը անէծք մըն է, անէծք մը՝ իրենց և ինքնիրեն համար: Մանուկը հաճոյառիթ չէ, որովհետեւ բեռ մըն է ան: Այս անպատեհ զաւակները կը լեցնեն զնտաններն ու բանտերը, յիմարանոցներն ու հիւանդանոցները և կախաղանները կը բազմացնեն: Քիչեր փրկւած են դիպւածով կամ ողորմութեամբ, բայց մեծ մասով ինկածներ են: Անոնք ախտաւոր և կտտաղի կը դառնան, խարդաւանքով և յափըտակութեամբ կ'ապրին, և ախտերը իրենց զաւակներուն կը կտակեն:

Ախտի այս ողողումին հանդէպ՝ բարեկարգութեան ուժերը անբաւարար են, և նոյնի'նքն ողորմութիւնը ոճիրին անգիտակից խրախուսիչը կը դառնայ:

Անկումը Բնութեան յատկանիշը կը թիւ ըլլալ: Ինչո՞ւ: Բնութիւնը խորհուրդ չունի, իմացականութիւն չունի: Բնութիւնը կ'արդիւնաբերէ՝ առանց նպատակի, կանգուն կը պահէ՝ առանց դրդումի, և կ'ոչնչացնէ՝ առանց մտածումի: Մարդը քիչ մը խելք ունէր, և պէտք էր դործածել զայն:

Մարդկութիւնը բարձրացնելու միակ կարող լծակը՝ իմացականութիւնն է:

Կենսական հարցը այս է, մենք կրնա՞նք արգիլել տգէտը, աղքատը և ախտաւորը, որ իրենց զաւակներով միասին չլեցնեն աշխարհը:

Կրնա՞նք կասեցնել տգիտութեան և ախտի

այս Միսիստերին քաղաքակրթութեան Միսիսիպիին մէջ թափելէ:

Աշխարհը յաւիտեան խաւար կիրքի զո՞հը պիտի մնայ: Աշխարհը կրնա՞յ այն աստիճան քաղաքակրթուիլ, որ ամէն ոք հետեանքները նկատի առնէ:

Ինչո՞ւ համար այրերն ու կինները պիտի ունենային զաւակներ՝ որ չեն կրնար խնամել, զաւակներ՝ որ բեռ և անէծք են: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ անոնք աւելի կիրք ունին՝ քան խելք, աւելի կիրք՝ քան գիտակցութիւն, աւելի կիրք՝ քան ողջմտութիւն:

Դուք չէ՛ք կրնար ճառերով և խօսքերով բարեկարգել այդ ժողովուրդը: Դուք չէ՛ք կրնար քարոզով և հաւատամքներով բարեկեցիկ ընել այդ ժողովուրդը: Կիրքը միշտ խուլ եղած է և է: Բարեկարգութեան այդ զէնքերը իրապէս անզօր են: Ոճրագործները, դատարկաշրջիկները, մուրացիկները և ինկածները ամէն օր կ'աւելնան: Բանտերը, զնտանները, աղքատանոցները և յիմարանոցները խուլած են: Կրօնը անզօր է: Օրէնքը կրնայ պատժել, բայց չի՛ կրնար ո՛չ բարեւաւել ոճրագործներուն վիճակը, ո՛չ ալ արգիլել ոճիրը: Ախտի մակընթացութիւնը կ'աւելնայ: Ախտի ուժերուն դէմ մղել սկսած պատերազմը նոյնքան անզօր է, որքան կայծոռիկները գիշերի խաւարին դէմ:

Միակ յոյս մը կայ. տգիտութիւնը, աղքատութիւնը և ախտը աշխարհը լեցնելէ պէտք է դադրին: Այս բանը չի՛ կրնար ըլլալ բարոյական համոզումով: Ատիկա չի՛ կրնար ըլլալ խօսքով և օրինակով: Ատիկա չի՛ կատարւի կրօնքով կամ օրէնքով, քահանայով կամ դահիճով: Ատիկա

չի՛ կրնար բլլալ ֆիզիքական կամ բարոյական ոյ-
ժով:

Այդ բանը կատարելու համար միակ միջոց
մը կայ — գիտութիւնը պէտք է ընէ կինը տէր
և տիկին իր անձին: Գիտութիւնը, մարդկութեան
միակ կարելի փրկիչը, պէտք է կնոջ կարողու-
թեանը թողու մայր բլլալու կամ չբլլալու որո-
շումը:

Այս է ամբողջ խնդրին լուծումը *): Ասիկա
կ'ազատէ կինը: Այն ատեն ծնած զաւակները
հաճոյաբեր պիտի բլլան: Անոնք սիրալիր ձեռ-
քերով երջանիկ կուրծքերու պիտի սեղմւին: Ա-
նոնք յոյսով և ուրախութեամբ պիտի լեցնեն
տունը:

Այն մարդիկն ու կիները, որոնք կը կարծեն
թէ՛ գերիները ազատներէն աւելի՛ անկեղծ և ա-
ւելի անմեղ են, որ կը կարծեն թէ՛ վախը գի-
տակցութենէն աւելի լաւ ապահովութիւն մըն է,
և միայն անոնք իրապէս բարի են, որոնք ուրիշ-
ներու հրամաններուն կը հնազանդին, և թէ աը-
գիտութիւնն է այն հողը, որուն մէջ կ'աճի ա-
ռաքինութեան կատարեալ և անուշաՀոտ ծաղի-
կը — անոնք բողոքող ձեռքերով պիտի ծածկեն
իրենց ամօթահար երեսը:

(*) Ինկըրսօլ շատ լաւ կերպով ցոյց կուտայ
ներկայ ընկերական կեանքի չարիքները և անոր
մութ կողմերը, և անոնց հանդէպ կրօնի բացար-
ձակ անզօր բլլալը, բայց այդ նոյն թշուառու-
թիւններուն վերջ տալու համար իր առաջարկած
գարմանն ալ նոյնքան անզօր ու անիրազօրձելի
է ընկերային ներկայ պայններուն մէջ: Կինը իր
անձին ու կամեցողութեանը տէր կրնայ բլլալ
միայն իր տնտեսական անկախութիւնը ապահո-
վող սօցիալիստական կարգերու ներքե:

Ծ • Թ •

Այն մարդիկն ու կիները, որոնք կը կարծեն
թէ՛ լոյսը առաքինութեան թշնամի է և անրծու-
թիւնը խաւարի մէջ կը բնակի, և մարդկային է-
ականերուն համար փտանդաւոր է ճանչնալ իրենք-
զիրենք և գործերը Բնութեան, որ իրենց բարե-
կեցութիւնը կը կեղծէ — պիտի դարձուրին բա-
նականութիւնը կիրքին տէրը դարձնելու խոր-
հուրդէն:

Իսկ ես կը նայիմ յառաջ, դէպի ա՛յն ժամա-
նակին, երբ այրերն ու կիները հետեանքներու
իրենց ծանօթութեամբ և իմացականութենէ ծը-
նած բարոյականին շնորհիւ՝ չպիտի թողուն որ
հիւանդութիւնն ու ցաւը յաւերժանան և վրի-
պումներով լեցնեն աշխարհը:

Երբ այդ ժամանակը գայ, բանտերու պա-
րիսպները պիտի կործանին, զնտանները լոյսով
պիտի ողողին և կախաղանի սուերը պիտի դադ-
նի աշխարհը անարգելէ: Աղքատութիւնը և ո-
ճիրը առանց զաւակի պիտի մնան: Կարօտութեան
թշնած ձեռքերը չպիտի երկարին ողորմութեան
համար: անոնք պիտի փռչիանան: Ամբողջ աշ-
խարհը իմաստուն, առաքին և ազատ պիտի բլլայ:

IX.

Կրօնը չի՛ կրնար երբեք բարեկարգել մարդ-
կութիւնը, որովհետեւ կրօնը գերութիւն է:

Աւելի լաւ է ազատ բլլալ, քանդել վախի
ամրոցներն ու պատնէշները և ուղիղ կանգնիլ ու
ժպիտով մը դիմաւորել ապագան:

Լաւագոյն է երբեմն անփութութեան տալ
ինքզինքը, աշխարհի կոյր ու թերուն հետ մղւիլ
հոսանքէն ու ալիքէն, մտածել ու երազել, մոռ-
նալ շնչող կեանքի շղթաներն ու սահմանափա-

կուսները, մոռնալ նպատակ և շարժառիթ, թափառիլ մտքի պատկերասրահին մէջ, անգամ մը ևս զգալ անցեալի գրկախառնումներն ու համբոյրները, ե՛տ դարձնել կեանքի առաւօտը, վերջստին տեսնել մեռածին ձեւերն ու դէմքը, գեղեցիկ պատկերներ նկարել՝ զալիք տարիներուն համար, մոռնալ բոլոր աստուածները, ժառանգւած խոստումներն ու վարմունքները, զգալ ձեր երակներուն մէջ կեանքի զւարթ հեղեղը և լսել պատերազմական նւագը — ձեր անվախ սրտի կըշռական բաբախումը:

Եւ այն ատեն պիտի ոգևորւիք ամէնէն օգտակար բաները ընելու, ձեր մտքի իդէալին պիտի հասնիք մտածումով և գործքով, ձեր խորհուրդներուն թեւեր պիտի տաք, որպէսզի անոնք գիմիազործ մեղուներու պէս՝ կարողանան գտնել գեղարեւոտի նեկտարը հասարակ բաներու՝ սէղերու մէջ, անյողդողդ և վարպետ աչքերով պիտի փնտռէք իրողութիւնները, պիտի գտնէք հեռւորը մեր օրերուն կապող նուրբ թելը, պիտի զարգացնէք գիտակցութիւնը, տկարներու բռնը պիտի թեթեւցնէք, միտքը պիտի զարգացնէք, արդարութիւնը պիտի պաշտպանէք, հոգիին համար պալատ մը պիտի շինէք:

Այս է իսկական կրօնը, այս է իսկական պաշտամունքը:

Կ Ա Ր Դ Ա Լ
ԷՐՆԷՍՏ ՐԸՆԱՆԻ

Փյունի-գործարար

ՅԻՍՈՒՍԻ ԿԵԱՆՔԸ

Թարգմ. Վ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ

== ԳԻՆ 10 ՍԷՆԹ ==

Ստանալու համար դիմել՝

LUMEN

C-O HAIRENIK PRESS,

9 KNAPP ST.,

BOSTON, MASS. (U. S. A.)

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0159798

